

Mehmet Âkif Ersoy'un Bazı Fikhî Meseleleri Sosyolojik Açından Değerlendirmesi *

Öz: Kur'an-ı Kerim hafızı ve Arap edebiyatı dersleri verecek derecede Arap dilini iyi bilen Ersoy, Osmanlı'nın son dönem aydınlarından biri kabul edilmektedir. Makalede onun ibadetler, dinin yanlış anlaşıldığını düşündüğü konular, aile hukuku, uluslararası hukuk ve içtihadı dair sosyolojik değerlendirmeleri "Sirât-ı Müstakîm" ve "Sebilürreşâd" gibi dergiler yanında "Safahat" adlı eseri bağlamında incelenecektir. Ersoy'un bazı yazarların fikhî ile ilgili makalelerini tercüme ettiği bilinmekle birlikte, ilgili çeviri metinleri değil sadece ona ait görüşler analiz edilecektir. Bu çalışmada onun fikhî hükümleri sosyolojik açıdan değerlendirmelerini öne çıkaran ve görüşlerini zaman zaman diğer İslam âlimlerinin yaklaşımlarıyla mukayeseli olarak analiz eden bir yöntem takip edilecektir. Makale, ilgili dönemde bir İslam bilgininin fikhî problemleri çözerken sosyolojiden nasıl yararlandığına ışık tutmaktadır. Ayrıca araştırma, Ersoy'un yenilikçi fikirler besleyen yazarları takip etmesi ve fikhî hükümlerde değişime vurgu yapmasının arka planında döneminde yaşanan olağanüstü koşulların etkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Ahmet

AYDIN*

Anahtar Kelimeler: Fikh, İbadet, Ersoy, Sosyoloji, Değerlendirme.

Mehmet Akif Ersoy's Sociological Evaluation of Some Fiqh Issues

Abstract: Ersoy, considered one of the last intellectuals of the Ottoman Empire, is a memorizer of the Holy Qur'an and possessed a profound knowledge of the Arabic language, sufficient to teach Arabic literature. This article will examine his sociological evaluations on matters such as worship, misconceptions about religion, family law, international law, and jurisprudence, in the context of journals such as "Sirât al-mustakîm" and "Sabil al-rashâd" as well as his work titled "Safahât". While it is known that Ersoy translated some articles related to Islamic jurisprudence, this research will focus solely on his views rather than the translation texts. This study will employ a method that highlights Ersoy's sociological evaluations of jurisprudential rulings and occasionally analyzes his views in comparison with the approaches of other Islamic scholars. The article sheds light on how an Islamic scholar in that period utilized sociology when addressing jurisprudential problems. Furthermore, it reveals that Ersoy's emphasis on change in jurisprudential rulings and his adherence to innovative thinkers were influenced by the extraordinary conditions of his time.

Keywords: Fiqh, Worship, Ersoy, Sociology, Evaluation.

* Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku Anabilim Dalı, İzmir, Türkiye. E-Posta: ahmetay81@gmail.com ORCID ID: <https://0000-0001-7164-6149>.

Giriş

Ersoy, Fatih medresesi müderrisi babasından küçük yaşlarda Arapça dersleri almış, bu dili devrinin aydınları arasında en iyi bilenlerden kabul edilmiş ve Arap edebiyatı dersleri vermiş bir şahıstır. Ayrıca Kur'ân hafızı olan Mehmet Âkif, İstanbul'un Fatih, Süleymaniye gibi önemli camilerinde vaazlar vermiş dini ilimlere hâkim biridir.¹

Baytarlık mektebi mezunu olan Ersoy, ilgili bakanlıkta müfettiş yardımcılığı göreviyle memuriyet hayatına atıldıktan sonra Anadolu, Rumeli, Şam gibi bölgelerde bulunmuştur. 1914 yılında Abbas Hilmi Paşa'nın maddi desteğiyle Mısır ve Medine'ye iki aylık bir seyahat yapmıştır. Aynı yıl Teşkilât-ı Mahsûsa'nın verdiği bir görevle Berlin'e gitmiş, İngiliz, Fransız ve Rus devletlerine bağlı yaşayan ve Almanlara esir düşen Müslüman askerlerin bulunduğu kampları ziyaret etmiştir. Benzer başka seyahatlerle Ersoy, Doğu ve Batı'yı tanıma, farklı bölgelerde yaşayan Müslümanların durumunu görme imkânı elde etmiştir.²

Mehmet Âkif'in fıkıhla ilgili bazı meselelere dair sosyolojik yaklaşımlarını başyazarlığını yaptığı Sırât-ı Müstakim ve Sebülürreşâd gibi dergilerdeki yazılarında ve Safahat adlı eserinde bulmak mümkündür. Onun ayrıca fıkıhla ilgili birtakım yazarların makalelerini tercüme ettiğini görmekteyiz.³ Burada onun tercümelerine değinilmeyecek, kendisi tarafından bizzat ifade edilen görüşlerine yer verilecektir. Bu makalede Ersoy'un ibadetler, dinin yanlış anlaşıldığını düşündüğü bazı konular, aile hukuku, uluslararası hukuk ve ictihadı dair sosyolojik yaklaşımları ele alınacaktır.

1. İbadet Hakkındaki Görüşleri

Ersoy'un ibadet hakkındaki görüşlerinde ibadetlerin pratik hayatla ilişkisi, dini bir bütün olarak yaşamaya dair vurgusu, Müslümanlarla diğer din mensuplarını dini yaşama konusunda mukayesesi ön plana çıkmaktadır.

1.1. İbadetleri Toplumsal Açıdan Değerlendirmesi

¹ M. Orhan Okay - Mustafa Ertuğrul Düzdağ, "Mehmet Âkif Ersoy", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 28/433.

² Okay-Düzdağ, "Mehmet Âkif Ersoy", 28/433.

³ Onun özellikle Muhammed Abduh'a ait birtakım makaleleri tercüme ettiğini görmekteyiz. Örneğin, Muhammed Abduh, "Hıristiyanlık ve Müslümanlık", çev. Mehmed Akif Ersoy, *Sırât-ı Müstakim* 2/51 (13 Ağustos 1325), 389-392.

Ersoy, vaaz ve yazılarında ibadet-toplum ilişkisi üzerinde durmaktadır. O, din hizmetinde sosyolojinin önemine temas ederken, kendi döneminde bu ilim için kullanılan içtimaiyat kavramına yer vermektedir. Yazar, okumuş, aydın kesimin ve gençlerin camilere ilgisizliğini, ibadetler esnasında işlenen birtakım bidatler ve bilgisiz vaizlerle ilişkilendirmektedir. Büyük camilerde cuma namazının bir saate yakın devam ettiğini, bunun önemli bir kısmının yarı Arapça yarı Acemce okunan ilahi ve şiir gibi bidatlerden oluştuğunu, bunların cemaatin canını sıkıp uykusunu getirdiğini belirtmektedir. Bunların yerine iyi bir vaazın toplumun aydınlatılmasına önemli katkı sunacağını ileri sürmektedir. Diğer taraftan vaazların İsrâiliyât'tan (önceki dinlere ait, daha ziyade hikâye tarzı birtakım nakiller) ibaret olması halinde bunun hiçbir yararının olmayacağını, sosyoloji ilmini bilen, Müslümanların yaşadıkları sıkıntının bilincinde olan, maziye hâkim ve milletleri geleceğe hazırlayan vaizlere ihtiyaç bulunduğunu⁴, bu nitelikte olmayan kişileri kürsülere yaklaştırmamak gerektiğini vurgulamakta, kendi döneminde kürsülerin bilgisiz şahıslar tarafından doldurulduğundan yakınmaktadır.⁵

Mehmet Âkif, vaaz kürsüleri kadar önemli olan hac ibadetinden toplumsal yarar elde edilemediğini vurgulamaktadır. Ona göre, hac ibadeti dünyanın birçok yerinden bir araya gelen Müslümanlara İslam âleminin yaşadığı sorunları kendi aralarında konuşmaları için önemli bir ortam yaratmaktadır. İlgili konuda başarıya ulaşılabilmesi için hac ibadeti maksadıyla vekil gönderen kişilerin başka milletlerle iletişimi sağlayacak, dil bilen şahısları tercih etmesi gerektiğini, oysa bu konulara itibar edilmediğini ileri sürmektedir. Kendi döneminde zenginlerin yanlarında 10-15 kişiyi hacca götürdüklerini, bunların mahallenin ihtiyar bekçisi, muhtarı gibi kişilerden oluştuğunu, bu bireylerin haccın dinî ve dünyevî boyutunu algılamaktan uzak olduğunu, böylece önemli bir maddi harcamanın boşa gittiğini savunmaktadır.⁶

Ersoy, sadece ahiret için gözüken birtakım ibadetlerin dahi bu dünya hayatına katkısının bulunduğunu belirtirken namazı örnek vermektedir. Cemaatle kılınan namaz vasıtasıyla günde beş kez Müslümanların bir araya geldiğini, aynı kibleye dönerek ibadet ettiklerini, böylece aralarında bir kardeşlik, kaynaşma tesis edildiğini ileri sürmektedir.⁷

Namaz kılmaktan maksadın Müslümanların birbirini tanıması, bir topluluk

⁴ Ersoy'un dine davette toplumu tanımanın önemini vurgulaması, Kâtip Çelebi'nin ilgili konudaki yaklaşımıyla paralellik arz etmektedir. Nitekim Kâtip Çelebi, her milletin içinde yaşayan sınıfları ve bunların örfünü bilmenin önemine değinmektedir. Bkz. Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-Hak fî ihtiyârî'l-ehakk*, Hazırlayan Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 2018), 40, 54.

⁵ Mehmet Âkif Ersoy, "Hasbihal", *Sırât-ı Müstakîm* 4/95 (30 Haziran 1910), 289-291.

⁶ Ersoy, "Hasbihal", (30 Haziran 1910) 289-291.

⁷ Mehmet Âkif Ersoy, "Bayezid Kürsüsünde", *Sebîlürreşâd* 9/230 (6 Şubat 1913), 369-372.

oluşturması olduğunu ileri süren yazar, dinin cemaatle yaşayacağını, cemaatsiz dinin olmayacağını belirtmektedir. Bu bağlamda o, ibadetler bedenen icra edilmekle birlikte ondaki maksadın zihnen ihmal edildiğine temas etmektedir. Zira Müslümanlar, camiden çıktıktan sonra birbirlerine yabancı olmaktadır.⁸

İslam'ın gerçekte kardeşlik tesis eden bir din olduğunu belirten Ersoy, döneminde Müslümanların ayrılık ve şiddet üretmede ön sırada yer aldığını ileri sürmekte ve Hindistan örneğini vermektedir. Hindistan'da büyük baş hayvanı kutsal kabul eden Hinduların kurban bayramında Müslümanların sığır kesmesine olağanüstü öfke duyduklarını belirten yazar, bu durumun aynıırka mensup iki topluluğun birbirlerine düşmanlık beslemesine vasıta kılındığını vurgulamaktadır. Yazara göre, farklı dinleri benimseyen, aynıırka mensup iki topluluk arasındaki ayrılığın sebebi İngilizlerin siyasetidir. İngilizler, bir taraftan Müslümanlara, Hinduları öfkeliendiren sığır kurban etmelerini tavsiye ederken, diğer taraftan Hindulara da camilere domuz kafası atılmasını önerdiğini ve bunun önemli bir çatışma doğurduğunu zikretmektedir. Mehmet Âkif'e göre, Afgan Emiri Habîbullah Han (1872-1919), Hindistan'a gidip genel durumu gördükten sonra Müslümanlara keçi, deve, koyun kesmelerini önermiş, ayrıca Hindulara da meselenin hakikatini ifade ederek iki tarafı bir dereceye kadar uzlaştırmıştır.⁹

1.2. Dinin Bütün Kurallarıyla Yaşanmasına Dair Görüşleri

Mehmet Âkif, İslam fıkhnın bütünlük arz ettiğini, bütün farz ve emirleri yerine getirmeden tam anlamıyla Müslüman olunamayacağını vurgulamaktadır. Bu noktada İslam âleminde önemli derecede yanlış tutumların bulunduğu temas ederken, bazı beldelerde fertlerin namaz ibadetini yerine getirmede son derece titiz davranırken zekât yükümlülüğünü bir tarafa bıraktıklarından yakınmaktadır. Birtakım Müslüman ülkelerde insanların namaz ve oruç konusuna önem verirken aralarında sevgi ve yardımlaşmadan eser bulunmadığını belirtmektedir. Benzer şekilde bazı şehirlerde insanların birkaç kez hacca gitmelerine rağmen İslam dininin hiç kabul etmeyeceği birtakım davranışlar, hurafe ve bidatlerle hayatlarını geçirdiklerinden bahsetmektedir.¹⁰

İslam dininin sadece iman ve ibadetten ibaret olmadığını, dinin aynı zamanda içtimaî yönünün bulunduğunu vurgulayan Ersoy, din kardeşlerinin derdini dert

⁸ Ersoy, "Bayezid Kürsüsünde", 369-372.

⁹ Mehmet Âkif Ersoy, "Fatih Kürsüsünde", *Sebilürreşâd* 9/231 (13 Şubat 1913), 386-391.

¹⁰ Mehmet Âkif Ersoy, "Tam Müslüman Olmadıkça Felah Yoktur", *Sebilürreşâd* 18/466 (13 Aralık 1920), 299-304.

edinmeyen, zorda kaldığında onun yardımına koşmayan kişilerin gerçek anlamda Müslüman olamayacağını ileri sürerken; o dönemde Müslümanların birbirlerine karşı kayıtsız kaldıklarına temas etmektedir.¹¹

Ersoy, İslam dininin sadece ilkel toplumların kalplerini yumuşatmak için birtakım ibadetleri farz kılma maksadıyla gelmediğini ileri sürmektedir. Bu bağlamda, ibadet kavramının geniş kapsamlı olduğunu vurgulayan yazar, hayat kanunlarına uygun olan, insanlığın seviyesini yücelten, ruhu basit hislerden arındıran davranışların Allah rızasını taşıması şartıyla eda edilmiş birer ibadet sayıldığını belirtmektedir.¹²

Her namazda okunan “bize dünyada ve ahirette iyilikler ihsan eyle” duasına¹³ rağmen dünya ve ahiret hayatının birbirinden ayrı değerlendirilmesini eleştiren Mehmet Âkif, dünya hayatındaki başarısızlığın dini alandaki başarısızlığı getireceğini ileri sürmektedir. Nitekim gayrimüslimlerin karşısında yaşanan mağlubiyetlerin ardından İslam dininin yok olacağına dair endişesini belirtmekte ve Balkanlarda yaşanan toprak kayıplarından sonra Müslümanların mescitlerinin kullanılamaz hale geldiğini, ibadet yapılacak mekân bulunamadığını vurgulamaktadır.¹⁴

Ersoy, *helali istemenin her Müslüman'a gerekli olduğunu* belirten hadisin¹⁵ ışığında İslam dini tarafından çalışmanın sadece teşvik edilmediğini, aynı zamanda Müslümanlar üzerine farz kılındığını, onu terk edenlerin vacibi terk etmiş sayılacağını belirtmektedir.¹⁶

Kendi döneminde gayrimüslimlerin çalışkanlıklarını analiz eden Âkif, çalışmanın önemini zekât ibadetiyle ilişkilendirmektedir. Müslümanların içine düştükleri felaketi onların tembellikleriyle ilişkilendirirken *insanın çalışması dışında hiçbir kazancı yoktur*¹⁷ anlamındaki âyeti vurgulamaktadır. Bu bağlamda namazla birlikte Ku'rân-ı Kerîm'de sürekli tekrar eden zekât emrini hatırlatan Ersoy, zekât vermek için zenginliğin gerektiğini, bunun da çalışmayla elde edileceğini zikretmektedir.¹⁸

¹¹ Mehmet Âkif Ersoy, “Süleymaniye Kürsüsünde”, *Sebîlürreşâd* 9/232 (20 Şubat 1913), 403-406.

¹² Mehmet Âkif Ersoy, “Sayü Amelin Nazar-ı İslam'daki Yeri”, *Sırât-ı Müstakîm* 1/11 (4 Kasım 1908), 160-162.

¹³ el-Bakara 2/201.

¹⁴ Ersoy, “Süleymaniye Kürsüsünde”, 403-406.

¹⁵ Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mucemu'l-Evsat*, thk. Târik b. Avazullah b. Muhammed, Abdülmuhsin b. İbrahim el-Huseynî (Kâhire: Dârul-haremeyn, 1415/1994), 7/272 (No: 8610).

¹⁶ Ersoy, “Sayü Amel”, 160-162.

¹⁷ en-Necm 53/39.

¹⁸ Ersoy, “Fatih Kürsüsünde”, 386-391.

Ersoy, Cemaleddin-i Efgânî'yi (1838-1897) savunurken onun dindarlık ve ilmi seviyesinin azlığını ileri sürenleri eleştirmektedir. Yazar, Efgânî'nin İslam dinini yabancılar karşı savunduğunu, bunun asırlarca devam eden nafile ibadetten daha değerli olduğunu ileri sürmektedir. Bu bağlamda o, Hz. Ömer'in (ö. 23-644) tabiiinden Ebû Kılâbe el-Cermî'ye (ö. 104/722) kişinin ailesinin ihtiyaçları için çalışmasının mescitlerde ibadetten daha önemli olduğuna dair sözünü aktarmaktadır.¹⁹

1.3. Dini Yaşama ve Farklıklara Karşı Hoşgörü Konusunda Müslüman ve Gayrimüslimleri Mukayesesi

Ersoy, Müslümanların dinî hassasiyetlerinin az olduğunu ileri sürmektedir. Kastamonu'nun önemli bir mabedi olan Nasrullah Camii'nde cuma günü birkaç saftan ibaret bir cemaatin bulunduğundan yakınmaktadır. Buna karşılık gayrimüslimlerin dinlerini yaşamada son derece titiz davrandıklarını örneklerle ortaya koymaktadır. Berlin'de pazar günü zengin, fakir herkesin kiliseleri doldurduğunu, İngiltere'de pazar günleri açık bir dükkân bulunmadığını, İngilizlerin dua etmeden sofraya oturmadıklarını zikretmektedir.²⁰

İstiklal Marşı şairi, gayrimüslimlerle Müslümanların farklılıklara yönelik yaklaşımlarını mukayese etmektedir. Yazar, Müslümanların kendi içlerindeki farklılıklara tahammül edemediklerini, hoşgörüden uzak olduklarını belirtmekte bunun neticesinde savaşlara varan hizipleşme ve tefrikanın doğduğundan yakınmaktadır. Ona göre, savaşlarda yaşanan başarısızlıkların önemli bir sebebi ırkçılığın hâkim olmasıdır. Diğer taraftan Ersoy, gayrimüslimlerin kendi içlerindeki farklılıklara yaklaşımını İslam coğrafyasında Sünnî mezheplerin birbirlerine karşı gösterdikleri hoşgörüyle kıyaslamaktadır.²¹

2. Dinin Yanlış Anlaşıldığını Düşündüğü Konulardaki Görüşleri

Ersoy'un fıkıhla ilgili bakış açısının anlaşılmasında dine dair bazı yanlış anlamaların olduğunu düşündüğü konulardaki görüşlerini incelemek önem arz etmektedir. Onun dinin aslını oluşturmayıp sonradan dini kabul haline gelen bazı hususları eleştirisi bağlamında iki konuya yer verilecektir.

¹⁹ Mehmet Âkif Ersoy, "Hasbihal", *Sırât-ı Müstakîm* 4/91 (2 Haziran 1910), 224-225.

²⁰ Mehmet Âkif Ersoy, "Nasrullah Kürsüsünde", *Sebilürreşâd* 18/464 (25 Kasım 1920), 265-277.

²¹ Ersoy, "Bayezid Kürsüsünde", 369-372.

2.1. İşlek Cadde Üzerinde Türbe Bulunmasını Eleştirisi

Yazar, dinle ilgili yanlış algıya örnek olarak Beyazıt'tan Fatih'e giderken başından geçen bir hadiseyi aktarmaktadır. Kendi tabiriyle dünyanın en kalabalık caddelerinden birinde yürürken her iki taraftan hızlıca gelen iki arabanın çığnememesi için kendisini hızlıca kenara attığını, o sırada yol ortasında bulunan Osman Baba Türbesi'nin parmaklığına çarptığını ifade etmektedir. O esnada canı yanan Ersoy, "yol ortasında mezar olur mu" şeklinde sitem ettiğiinde insanların bu sözü şeriata aykırı olduğunu düşünerek tepki verdiklerini dile getirmektedir.²² O, yaşadığı hadiseyi değerlendirirken dinin yanlış algılanması sonucu dünyanın en işlek caddelerinden birinde ölünün dirilerin hayatı üzerinde söz sahibi olduğu sonucuna varmakta ve türbenin kaldırılmasını isabetli bulmaktadır.

2.2. Hastalıkları Dua İle Tedaviyi Eleştirisi

Ersoy, geçmişte kolera, veba gibi salgınlarda parayla hafızlar tutulup memleketin etrafında dolaştırılmasını dindarca bir gelenek olarak nitelendiren ve yeniden canlandırılmasını talep eden bir mektuba cevap vermektedir: Yazar, bu geleneğin dindarlıkla ilişkisinin bulunmadığını, önceki iktidarın (Abdülhamid dönemini kastetmektedir) halka şirin görünmek maksadıyla bu tür uygulamalar yaptığını ileri sürmektedir.²³

Ersoy, hastalıklar karşısında tıbbî önlemlerin haricinde etkili hiçbir unsurun bulunmadığını vurgulamaktadır. Hz. Peygamber'in (as) bütün hastalıkların tedavisinin bulunduğunu²⁴ ve araştırılmasını tavsiye ettiğini, bunun dua kitaplarında aranmasını ise bildirmedğini savunmaktadır. İslam dininin tıp sanatını farz-ı kifâye kabul ettiğini, içilmesi yasak olan şarabın uzman bir doktorun görüşü üzerine içilmesine izin verdiğini, belirtmektedir.²⁵ Âkif'in duayla tedaviyi eleştirirken içkiyle ilgili örneğe yer vermesi dikkat çekicidir. Muhtemelen bu örnekle Âkif, tıp alanının dinin konusu olmadığını, iki meseleyi birbirine karıştırmanın yanlışlığını vurgulamak istemektedir. Nitekim Mehmet Âkif, okumakla, üflemeyle hastalığın tedavisinin dindarlıkla ilişkisinin bulunmadığını vurgulamaktadır.²⁶ Kur'ân-ı Kerîm'in ölümlere, hastalara

²² Mehmet Âkif Ersoy, "Hasbihal", *Sırât-ı Müstakîm* 5/107 (22 Eylül 1910), 36-37.

²³ Mehmet Âkif Ersoy, "Koleraya Dair", *Sırât-ı Müstakîm* 5/115 (17 Kasım 1910), 162-163.

²⁴ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as, *Kitâbü's-Sünen*, thk. Muhammed Avvâme (Cidde: Dârü'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1419/1998), Tıb 11.

²⁵ Ersoy, "Koleraya Dair", 162-163.

²⁶ Hastalıkların tedavisi konusunda Ersoy'un yaklaşımının Kâtip Çelebi ile benzerlik arz ettiği görülmektedir. Nitekim Kâtip Çelebi, maddi ilaçtan başka tedavi metodunun isabetli olmadığını açıkça belirtmektedir. Bkz. Kâtip Çelebi, *Mîzânü'l-Hak*, 94.

okunmak için inmediğini belirten yazar, onun şifa²⁷ olma niteliğinin isabetli anlaşılamadığını ileri sürmektedir.²⁸

3. Aile Hukukuyla İlgili Değerlendirmeleri

Ersoy, “Safahat” adlı eserinde çok eşlilikle ilgili bir meseleye manzum şekilde temas etmektedir. Bu, “Safahat” adlı eserin “Âsım” bölümünde zikredilen yaşlı ve emekli bir paşa hakkındadır. Söz konusu kişi, evlerinde hizmetçilik yapan Rum asıllı bir kadınla ikinci evliliği yapmak için Köse İmam’dan ilmühaber (evliliği nüfus müdürlüğüne bildiren bir belge) yazmasını talep eder. İmam, paşaya yapacağı ikinci evliliğin sakıncalı olduğunu belirtip onu fikrinden döndürmeye çalışır. Paşa ise çok eşliliğin sünnet olduğunu, kendisinin bunu yerine getirmek istediğini ileri sürer. İmam, çok eşliliğin her zaman sünnet olmadığını, bazı durumlarda haram kabul edileceğini belirtir. Bu şekildeki bir cevap, paşa tarafından garip karşılanır. Köse İmam, paşanın ikinci evliliğini haram olarak nitelendirmesindeki gerekçeyi açıklar: Ona göre, evlenmek istediği Rum, birçok evde hizmetçilik yapmış kurnaz bir kadındır. Belli bir zaman sonra paşanın elindeki taşınmazları kendi mülkiyetine geçirerek önceki eşini ve çocuklarını mağdur etmesi kuvvetle muhtemeldir.

Olaydaki yaşlı paşa, imamın sözleri üzerine ondan talep ettiği belgeyi alamayacağını anlar ve başka bir imamdan aldığı belge vasıtasıyla Rum kadınla evlenir. Daha sonra imamın tahmini doğru çıkar ve paşanın ilk eşi imama gelerek, paşanın mülkiyetindeki taşınmazları Rum kadına verme teşebbüsünü ona aktarır. Köse İmam, bu problemin çözümü için Âkif’ten yardım ister. O da, paşanın sefih (harcamalardaki ölçsüzlük sebebiyle tasarrufları kısıtlanan kişi) sayılarak kısıtlanması (hacr) talebiyle mahkemeye bir dilekçe sunulmasını uygun görür. Âkif, mahkemeye sunulacak dilekçeyi imama bizzat yazdırır. Onun paşa hakkında sefih kararı verilmesini sağlayacağına inandığı gerekçe, paşanın bakmakla yükümlü olduğu birçok aile ferdi bulunurken malvarlığını ikinci eşinin üzerine intikal ettirme isteğidir.

Bu meselede imamın çok eşliliğe izin vermediği, bunu erkeğin istediği zaman başvuracağı bir hak olarak görmediği anlaşılmaktadır. İmamın bazı durumlarda çok eşliliğin haram olduğunu belirtmesi önemlidir. Çok eşlilikle ilgili bu tür hükümler, pek bilinmediğinden muhataplar tarafından garip karşılanabilmektedir. Diğer taraftan İslam hukuku ilkeleri detaylı şekilde tetkik edildiğinde Köse İmam’ın tavrını destekleyen unsurlar mevcuttur. Nitekim Hz. Ömer, Kur’ân-ı Kerim’de açıkça izin verilen gayrimüslim kadınlarla evliliği

²⁷ el-İsrâ 17/82.

²⁸ Ersoy, “Koleraya Dair”, 162-163.

yasaklamıştır.²⁹ Hz. Peygamber'in (as) kendisine sorulan birtakım sorulara, muhatabın durumuna göre farklı zamanlarda değişik cevaplar vermesi de bu bağlamda önemlidir.³⁰

Kadının yaşadığı sıkıntı sebebiyle imam efendiye gelmesi, onun problemi çözeceğine dair kanaatinin bulunduğunu göstermektedir. Nitekim imamlar geçmişte toplumdaki problemleri doğrudan bir hakem olarak çözen kişilerdir.

Yukarıdaki mesele, insanların kendi istek ve arzularına göre dinî kuralları yorumlamalarına güzel bir örnektir. İslam hukukunun fert için belirlediği sorumlulukları hiç düşünmeden veya onları yerine getirme heyecanı hissetmeden kişinin kendi çıkarlarına uygun gördüğü kuralları maksadına ulaşma aracı kılması, insanın zaafını ortaya koymaktadır.

4. Uluslararası Hukuk Alanındaki Görüşleri

Fıkıhta "siyer" başlığı altında incelenen uluslararası hukukun günümüzdeki konusu devletlerin birbirleriyle ve uluslararası kuruluşlarla ilişkileridir. Ayrıca siyer, Müslüman ülkede yaşayan Yahudi ve Hıristiyanların (zimmîler) durumunu incelemektedir. Ersoy'un gayrimüslimler ve onların Müslümanlara karşı tutumları hakkındaki görüşlerini bu bağlamda değerlendirebiliriz. Yazarın ilgili mesele hakkındaki fikirlerini Kastamonu Nasrullah Camii'nde yaptığı vaazda görmekteyiz.³¹ Yazarın bu vaazı Anadolu'nun işgali zamanında gerçekleştiğinden o dönemin izlerini taşıdığı gibi onun siyasi ve iktisadi konulara hâkimiyetini ortaya koymaktadır.

Vaaza *müminlerin sıkıntıya düşmesini arzu eden kişilerin sırdaş, dost kabul edilmemesini* tavsiye eden âyetle³² başlayan Ersoy, Batı dünyasının Müslümanlara yönelik olumsuz bakış açısına ayrıntılarıyla ve hayatta karşılaştığı örneklerle temas etmektedir. Batı medeniyetinin birçok alanda

²⁹ Hz. Ömer'in bu tür evlilikleri yaygınlaşması ve Müslüman toplum için sakınca doğurması ihtimali nedeniyle yasakladığı ileri sürülmektedir (Mehmet Öztürk, "Hz. Ömer'in İçtihatlarının Fikhî İlkelerdeki Karşılığına Kısa Bakışlar", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2014), 75-103; Ahmet Aydın, "Hz. Ömer'in Uygulamalarını Devlet Başkanının Tasarruf Yetkisi Bağlamında Değerlendirmek", *II. Uluslararası Multidisipliner Akademik Çalışmalar Sempozyumu* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2018), 19-32).

³⁰ Mehmet Soysaldı, "İslâmî Tebliğde Hz. Peygamber Örneği", *Diyanet İlmî Dergi* 2/2 (2006), 69-98. Bir rivayette Hz. Peygamber (as) en hayırlı eylemleri sıralarken vaktinde kılınan namazları öncelikle belirtmiştir. Bkz. Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Câmi'us-Sahîh* (İstanbul: Dârü't-Tibâati'l-Âmire, 1315/1897), *Mevâkîtu's-salât*, 4. Kâinatın efendisi farklı bir sözünde Allah ve Rasûlü'ne imanı en hayırlı amellerin başında zikretmiştir (Buhârî, *Tevhîd* 47).

³¹ Ersoy, "Nasrullah Kürsüsünde", 265-277.

³² Âli İmrân 3/118.

ilerlemesiyle onlara karşı Doğu toplumlarının duyduğu hayranlığı dile getiren yazar, onların kitaplarını okuduğunda *kâfirlere karşı sert tavır gösterilmesini* tavsiye eden âyeti³³ önceden tam olarak anlamadığını, gayrimüslimlere merhametli davranışı daha isabetli gördüğünü belirtmektedir. O, Avrupa'ya yaptığı seyahatler ve Hıristiyan milletlerin Müslümanlar hakkındaki görüşlerini öğrendikten sonra fikirlerinin değiştiğini açıklamaktadır.³⁴

Mehmet Âkif, Birinci Dünya Savaşı'nda Almanların müttefiki olduğumuzdan onlardan Müslümanlara karşı saygı beklediğini, ancak Avrupalıların İslam dini ve Müslümanlara yönelik taassup derecesinde olumsuz tutumlara sahip olduklarını vurgulamaktadır. Harp esnasında Berlin'e gittiğini belirten yazar, kendilerine Alman makamların mecliste bazı Katolik milletvekillerini ikna etmek için yazılar yazmasını tavsiye ettiğini ileri sürmektedir. Zira Katolik milletvekilleri, Almanlar gibi medeni bir milletin Türkler ve Müslümanlar gibi vahşilerle aynı safta yer almasını şiddetle eleştirmektedir. Ersoy bu konuda gerekli gayreti göstermekle birlikte, Müslüman medeniyeti hakkında araştırmalar yapan müsteşriklerin sürekli kendi milletlerine İslam dini ve mensupları hakkında olumsuz bilgiler aktarması nedeniyle başarılı olmadığını belirtmektedir.³⁵

Avrupalıların taassubuna karşı Müslümanların başkalarına son derece hoşgörülü ve saygılı olduklarını belirten yazar³⁶, Alman imparatorunun İstanbul'a gelişi vesilesiyle minarelerin kandil gecesinde olduğu gibi donatıldığını, ona karşı misafirperverliğin en güzide örneklerinin ortaya konduğunu ileri sürmektedir. Buna karşılık savaş esnasında Osmanlıların Kudüs'ü kaybetmesini Alman ırkından olan Avusturya halkının büyük bir sevinçle karşıladığını, evlerini süslediklerini, bu kutlamalar sırasında olağanüstü derecede elektrik feneri kullanıldığını zikretmektedir.³⁷

Batılıları doğru tanımanın önemini vurgulayan Âkif, kesinlikle onların ilim, fen ve sanatlarına karşı olumsuz tavır takınmanın isabetli olmayacağını ileri sürmektedir. Zira ona göre, Batılıların ilmi seviyesine ulaşamadığı takdirde İslam dinini yaşatma imkânı yoktur. Dinin müdafaasının farz-ı ayn olduğunu belirten yazar, bunu gerçekleştirecek vasıtaların temin edilmesi gerektiğine yer vermekte, bu bağlamda *düşmanlar için harp kuvveti hazırlanmasını*

³³ et-Tevbe 9/73.

³⁴ Ersoy, "Nasrullah Kürsüsünde", 265-277.

³⁵ Ersoy, "Nasrullah Kürsüsünde", 265-277.

³⁶ Önceki satırlarda yazar, Müslümanların kendi içlerindeki farklılıklara karşı hoşgörülü olmadıklarını ileri sürmektedir.

³⁷ Ersoy, "Nasrullah Kürsüsünde", 265-277.

emreden âyeti³⁸ zikretmektedir.³⁹

Ersoy, gayrimüslimlere karşı Müslümanların birlikte hareket etmesinin önemine değinirken vahdet (birlik), cemaat kavramlarına vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda zırhlı, tayyare gibi teknolojik araçların büyük şirketlerin birlikte hareket etmesiyle yapılabileceğini ileri sürmektedir. Müslümanlar arasındaki birliği vurgularken farklı milletlere yabancılar tarafından aşılana ırkçılık fikirleriyle ümmetin dağıldığını belirtmektedir.⁴⁰

Âkif'e göre, İngilizlerin doğrudan İstanbul'a hâkim olma yerine bu şehri Yunanlılara bırakmak istemesinin sebebi, müttefiklerle arasının daha fazla açılmasını engellemeye yöneliktir. Zira müttefikler İngilizlerin daha fazla genişlemesini istememektedir. Ancak Yunanlılar, İngilizlerin donanmasına muhtaç olduklarından bu durumda İstanbul'a sahip olan gerçekte İngilizler olacaktır. İstanbul'un Yunanlıların elinde bulunmasının burada hiçbir Müslümanın kalmaması anlamına geleceğini ileri süren yazar, geçmişte Mora yarımadasının yarıya yakını Müslüman iken kendi döneminde bu durumun tamamen değiştiğini hatırlatmaktadır.⁴¹

Birinci Dünya Savaşı sonunda yapılan Sevr anlaşmasıyla gümrüklerin yabancıların eline geçmesinin iktisadi neticelerine temas eden yazar, özellikle bunun tarım üzerindeki tesirlerine işaret etmektedir. Ona göre, Amerika ve Rusya gibi geniş topraklara sahip ülkelerde tarım ürünleri ucuz şekilde üretilmekte, bu devletler önemli nakil vasıtalarına sahip olduklarından dünyanın her tarafına buğday ve arpa gönderebilmektedir. Bu nedenle ilgili ülkelerin tarım ürünlerini Anadolu çiftçisinden daha ucuz İstanbul'a getirmeleri ihtimal dâhilindedir. Buna karşılık yerli üretici İstanbul ve İzmir gibi şehirlere diğerleri gibi ucuz mal gönderemeyeceğinden ekin üretmez ve fakir düşebilir. Bunun çaresi, dışarıdan gelen tarım ürünlerine önemli oranda gümrük vergisi uygulamaktır ki, Almanya gibi geniş topraklara sahip olmayan ülkeler bu şekilde davranmaktadır. Aynı durum sanayi ürünleri için de geçerlidir. Yeterli gümrük vergisi konulmadığında yerli sanayi Batılı fabrikalarla baş edemez. Bu bağlamda yazar, Sevr anlaşmasının kabul edilemez olduğunu ve gümrüklerin mutlaka yabancıardan alınması gerektiğini vurgulamaktadır.⁴²

5. İctihad Hakkındaki Görüşleri

³⁸ el-Enfâl 8/60.

³⁹ Ersoy, "Nasrullah Kürsüsünde", 265-277.

⁴⁰ Ersoy, "Nasrullah Kürsüsünde", 265-277.

⁴¹ Ersoy, "Nasrullah Kürsüsünde", 265-277.

⁴² Ersoy, "Nasrullah Kürsüsünde", 265-277.

Ersoy'un içtihatla ilgili görüşlerinde değişim vurgusunu görmekteyiz. O, önceki âlimlerin yazdığı kitaplarla yetinmenin isabetli olmadığını vurgularken, bu bağlamda belli bir dönemde insanlar için yeterli olan birçok dinin sonradan mensûh olduğunu (yürürlükten kalktığını) hatırlatmaktadır. Geçmişte birçok kıymetli eser veren İslam âliminin yazdıkları eserleri sonraki nesiller için yeterli görüp diğerlerinin çalışmasına lüzum kalmadığını iddia etmediklerini, bunun aksine onların sonra gelenlere çalışıp yeni fikirler ekleyerek ilmi ilerlemeyi tavsiye ettiklerini ileri sürmektedir. Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in (as) sünnetinin bu noktada önemli birer kaynak olduğunu belirten yazar, bunlardan doğru bilgiyi elde etmenin bilgili ve maharetli kişiler vasıtasıyla olacağını, bilgisiz şahısların bunu başaramayacağını ifade etmektedir. Bu bağlamda geri kalmış toplumların topraktan ekin ve su çıkarırken; ileri medeniyetlerin maden çıkardığını, birilerinin sudan değirmen yaparken; diğerlerinin elektrik ürettiğini zikretmektedir. Böylece o, bilgiye ulaşmada insanların farklı kabiliyetlere sahip olduklarını, fıkıh alanında kabiliyetli kişilerin kitap ve sünnetten Müslümanlar için asrın icabına en uygun bilgiyi çıkaracaklarına işaret etmektedir.⁴³ Onun ictihad konusunda dahi toplumların farklılığına vurgu yaparak sosyolojik unsurunu öne çıkarması dikkat çekicidir.

Ersoy'un Cemâleddin Efgânî ve Muhammed Abduh (1849-1905) gibi yenilikçi düşünürlerin fikirlerine önem verdiği görülmektedir. Nitekim Sebilürreşad'da Muhammed Abduh'un birçok makalesi yazar tarafından tercüme edilmiştir. Ersoy'un onların görüşlerine itibar etmesinde birtakım hususların etkili olduğu söylenebilir.

Mehmet Âkif'in yaşadığı dönem, Müslümanlar için tarihin en zorlu zamanları olarak değerlendirilebilir. Böyle sıkıntılı dönemlerde genelde problemlerin eski görüş ve metotlarla çözülemeyeceğine dair toplumda bir kanaat oluştuğu, farklı yaklaşımların ön plana çıktığı görülmektedir. Nitekim İslam tarihinde olağanüstü koşullarda, sıkıntılı süreçlerde, fıkıh usûlü alanında dahi farklı görüşler ortaya çıkmaktadır. Maslahat, örf, mezhep taassubunun eleştirisi, temel ilke eksenli hukukî düşüncenin Haçlı seferleri ve Moğol istilası gibi zorlu dönemlerde İslam hukukçuları tarafından ele alınması manidardır. Maslahat konusuna usul eserinde müstakil bir cilt ayıran Şâtıbî'nin (ö. 1388) Endülüs'ün son dönemlerinde yaşadığı bilinmektedir.⁴⁴

Modern dönemde İslam coğrafyası geçmişle kıyaslanmayacak derecede zorlu süreçler yaşamıştır. Bu dönemde birçok alanda olduğu gibi fıkıh alanında farklı

⁴³ Ersoy, "Süleymaniye Kürsüsünde", 403-406.

⁴⁴ Ahmet Aydın, "Olağanüstü Koşullarda Fıkıh Usulüne Dair Farklı Yaklaşımların Ortaya Çıkışı", *Mîzânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 9 (2019), 71-86.

yaklaşımların ortaya çıktığı (Ziya Gökalp'in (1876-1924) ictimâi usul-i fikh⁴⁵ görüşü gibi) görülmektedir. Müslümanların yaşadığı zor dönemlerde ele alınan maslahat, örf, mezhep taassubunun eleştirisi, temel ilke eksenli hukukî düşünce gibi konuların modern çağlarda tekrar gündeme gelmesi dikkat çekicidir. Anlaşıldığı kadarıyla bunun sebebi, ilgili meselelerin değişimi ihtiva etmesidir. Zira mevcut yaklaşımlar, yeni problemleri çözmektedir. Bu bağlamda farklı metotlara, değişimi ifade eden yaklaşımlara ihtiyaç duyulmaktadır.⁴⁶

İstiklal Marşı şairinin yenilikçi fikirlere sahip Efgânî ve Abduh'un görüşlerine değer vermesinin İslam coğrafyasının yaşadığı değişim ihtiyacıyla ilişkili olduğu söylenebilir. Ersoy'un ilgili şahısların fikirlerine körü körüne bağlı olduğunu ileri sürmek, şairin ilmi, fikrî seviyesiyle uyumsuzdur. Nitekim yazar, Corci Zeydan'ın (1861-1914) İslam tarihiyle ilgili görüşlerini savunan ve Abduh'un takipçisi olan Muhammed Reşid Rıza'yı (1865-1935) eleştirmektedir.⁴⁷

Sonuç

Ersoy, hayatta yaşadığı tecrübeler ekseninde fikhî meseleleri sosyolojik açıdan analiz etmektedir. O, şairliği, yazarlığı, memuriyeti yanında birçok dernek ve cemiyete üyeliği sayesinde toplumun içinde olmayı başarmış, görevleri ve mesleği gereği yaptığı seyahatlerle geniş bir çevreyi tanıma imkânı bulmuştur. Onun tecrübesinin fikhî ile ilgili yaklaşımlarına yansıdığını görmekteyiz. Ersoy, ibadetleri sosyolojik açıdan ele almakta, eski kitaplarda yazılı bilgilerin yerine yeni görüşlerin ortaya konmasını savunmakta, dinin aslından olmayan hususların toplumsal alışkanlık dahi olsa ortadan kaldırılması gerektiğini ileri sürmekte, fikhîta yeni görüşler ileri süren Efgânî ve Abduh gibi şahısları takdir etmektedir.

İbadet-toplum ilişkisini sıklıkla vurgulayan Ersoy, din sosyolojisi ve ibadet sosyolojisi kapsamında değerlendirilebilecek birçok hususa vaaz ve yazılarında temas etmektedir. Onun din hizmeti alanında sosyoloji ilminden yararlanmayı tavsiye etmesi, kendi döneminde bu ilmin aydınlar arasında rağbet görmesiyle paralellik arz etmektedir. Nitekim Ziya Gökalp, sosyoloji ilminin ışığında yeni bir fikhî usulü önermektedir. Kanaatimizce, Ersoy'un din-toplum ilişkisine yaklaşımları Kâtip Çelebi (1609-1657) ile benzerlik arz etmektedir. Nitekim Kâtip Çelebi; Mehmet Âkif gibi dinle ilgili konularda toplumu tanımanın önemine vurgu yapmaktadır.

⁴⁵ Ziya Gökalp, "İctimâi Usûl-i Fikh," *İslam Mecmuası*, 1/3, 84-87.

⁴⁶ Aydın, "Olağanüstü Koşullar", 71-86.

⁴⁷ Mehmet Âkif Ersoy, "Medeniyet-i İslâmîye Tarihinin Hataları", *Sebîlürreşâd* 8/187 (4 Nisan 1912), 87.

Kaynakça

- Abduh, Muhammed. "Hıristiyanlık ve Müslümanlık". çev. Mehmed Akif Ersoy. Sırat-ı Müstakim 2/51 (13 Ağustos 1325), 389-392.
- Aydın, Ahmet. "Hz. Ömer'in Uygulamalarını Devlet Başkanının Tasarruf Yetkisi Bağlamında Değerlendirmek". II. Uluslararası Multidisipliner Akademik Çalışmalar Sempozyumu. 19-32 Ankara: Berikan Yayınevi, 2018.
- Aydın, Ahmet. "Olağanüstü Koşullarda Fıkıh Usulüne Dair Farklı Yaklaşımların Ortaya Çıkışı". Mîzânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi 9 (2019), 71-86.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl. el-Câmi'ü's-Sahîh. İstanbul: Dârü't-Tibâati'l-Âmire, 1315/1897.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as. Kitâbü's-Sünen. thk. Muhammed Avvâme. Cidde: Dârü'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1419/1998.
- Ersoy, Mehmet Âkif. "Hasbihal". Sırat-ı Müstakim 4/95 (30 Haziran 1910), 289-291.
- Ersoy, Mehmet Âkif. "Bayezid Kürsüsünde". Sebîlürreşâd 9/230 (6 Şubat 1913), 369-372.
- Ersoy, Mehmet Âkif. "Fatih Kürsüsünde". Sebîlürreşâd 9/231 (13 Şubat 1913), 386-391.
- Ersoy, Mehmet Âkif. "Tam Müslüman Olmadıkça Felah Yoktur". Sebîlürreşâd 18/466 (13 Aralık 1920), 299-304.
- Ersoy, Mehmet Âkif. "Süleymaniye Kürsüsünde". Sebîlürreşâd 9/232 (20 Şubat 1913), 403-406.
- Ersoy, Mehmet Âkif. "Sa'y-ü Amelin Nazar-ı İslâm'daki Yeri". Sırat-ı Müstakim 1/11 (4 Kasım 1908), 160-162.
- Ersoy, Mehmet Âkif. "Hasbihal". Sırat-ı Müstakim 4/91 (2 Haziran 1910), 224-225.
- Ersoy, Mehmet Âkif. "Nasrullah Kürsüsünde". Sebîlürreşâd 18/464 (25 Kasım 1920), 265-277.
- Ersoy, Mehmet Âkif. "Hasbihal". Sırat-ı Müstakim 5/107 (22 Eylül 1910), 36-37.
- Ersoy, Mehmet Âkif. "Koleraya Dair". Sırat-ı Müstakim 5/115 (17 Kasım 1910), 162-163.
- Ersoy, Mehmet Âkif. "Medeniyet-i İslâmiye Tarihinin Hataları". Sebîlürreşâd 8/187 (4 Nisan 1912), 87.
- Gökâlp, Ziya. "İçtimâi Usûl-i Fıkh." İslam Mecmuası 1/3, 84-87.
- Kâtip Çelebi. Mîzânü'l-Hak fî ihtiyârî'l-ehakk. Hazırlayan: Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 2018.
- Okay, M. Orhan - Düzdağ, Ertuğrul. "Mehmet Âkif Ersoy". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 28/432-439. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Öztürk, Mehmet. "Hz. Ömer'in İçtihatlarının Fikhî İlkelerdeki Karşılığına Kısa

Bakışlar". Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2 (2014), 75-103.
Soysaldı, Mehmet. "İslâmî Tebliğde Hz. Peygamber Örneği". Diyanet İlmî Dergi
2/2 (2006), 69-98.
et-Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. el-Mu'cemu'l-Evsat. thk. Târik b.
Avazullah b. Muhammed, Abdülmühsin b. İbrahim el-Huseynî. Kâhire:
Dâru'l-Haremeyn, 1415/1994.

